magánhangzó után: *ŭ > v és j (göcs., őrs., hetési);
mássalhangzó után: *ŭ > u̯ (hasonul) és v (palóc, szék., csángó).

Dolgozatom ezen első részének legalább valószinű eredményeit tehát a következőkben foglalom össze:

1. Ha valamely mássalhangzó két vagy több különböző képzésű hanghoz teljesen hasonul, akkor ennek a hangnak a hasonulás megtörténte előtt tökéletlen képzésűnek kellett lennie (redukált mássalhangzónak, vagy félhangzónak: i̯, u̯), szóval olyan mássalhangzónak, melynek ejtésekor sem határozott zárt, sem rést nem alkotunk, vagy akusztikailag: amelynek ejtésekor a szájban keletkező zörejt nem hallunk.

2. A HB. korában a magyar nyelv hangkészletében még megvolt a *ŭ* hang.

(Folytatjuk.) KRÄUTER FERENC.

SZLÁV JÖVEVÉNYSZAVAINKRÓL.

»Szláv jövevényszavaink« c. munkám első kötete első részében vizsgálom, milyen viszony van az ó-bolgár nyelvemlékek szókészlete és a magyar nyelv szláv jövevényszavai közt. A hangalakok szigorú mérlegelésével figyelembe veszem a szavak jelentését, a szláv szavak geográfiai elterjedését, művelődéstörténeti szavaknál a kultúrhistóriai hátteret stb., s így arra az általános eredményre jutok, hogy a magyar nyelv X., XI., XII. századi szláv jövevényszavai közt különböző szláv nyelvekből való átvételi rétegek vannak, s ezek közt a bolgár nyelviek mellett a legfontosabb a dunántúli szlovén réteg. Az első rész végén aztán azt mondom: »Hogy a szlovén hatás milyen erős volt nyelvünkre, azt látni fogjuk a következő, nyelvünk keresztény terminológiájáról való fejezetben« (I. 1:181).

Az első kötet második részében aztán részletesen vizsgálom az első részben kifejtett elvekkel a magyar nyelv keresztény terminológiáját, első sorban pedig annak szláv részét. E fejtegetésekben is a hangalakok szigorú mérlegelése mellett azt találom, hogy valamennyi szláv eredetű kifejezésünk nem lehet görög keleti bolgár, nem pedig a többek közt azért sem, mert az illető szavak vagy nincsenek meg a gör. kel. terminológiában, vagy mást jelentenek, vagy pedig a ritus alapján egyáltalán meg se lehetnek az illető szavak a gör. kel. bolgárban. A gör. kel. egyházban a *malaszt*-ot sohase hítták *milostь*-nak, hanem *blagodětь*-nak, a gör

kel. papok sohase hordtak tonsura-t, s itt nem is fordulhat elő a 'corona, tonsura' jelentésű *pilis*. A gör. kel. egyház nem *bérmál*, itt sohase volt meg a latin *firmare*-ből való szláv *bĕrmati* szó. Ilyen jelentési, műveltségtörténeti, tárgyi bizonyítékok támogatják tehát az első kötet első részében kifejtett nézeteimet, amelyeknek van akkora súlyuk, mint az Ásbóth-féle hipotétikus hangtörvényeknek.

A vázolt módszerek segítségével művem második részében azt állapítom meg, hogy a magyar nyelv szláv eredetű keresztény műszavai között vannak római katholikus szláv kifejezések is, amelyek sohase voltak meg Cyrill és Method nyelvében, illetve egyenes folytatójában, a görög kel. kereszténység hivatalos szláv nyelvében. Ép ezért azt mondom, hogy a magyarok kereszténységre térésében a legnagyobb érdeme a szláv papoknak, elsősorban a dunántúli római kath. szlovén papoknak van.

Ásbóth Oszkárt — úgy látszik — mindeddig nem tudtam meggyőzni állításaim helyességéről. Ezt látom azokból a kisebb-nagyobb cikkekből, értekezésekből, amelyek részint a Nyr-ben, részint pedig a »Nyelvtudomány«-ban tollából megjelentek. S mit állít Á. az én pozitív tényeken alapuló tanításaim helyére? Felelet: hipotéziseket, lehetőségeket, úgy-kellett-lenni-féle dolgokat, amelyek bizonyításában hemzseg a sok »*a posse ad esse*«-féle következtetés, amelyek azonban figyelmesebb vizsgálat alatt összedőlnek, elolvadnak, úgyhogy nyomuk se marad, akárcsak a tavalyi hónak.

Példa erre Á. legújabb értekezése, melynek címe: »A *trŭt-trŭt* és *tlŭt-tlŭt* hangcsoportú szláv szavak megfelelése a magyar nyelv szláv jövevényszavaiban« (*Refleks*... stb., megjelent orosz nyelven, az orosz akadémia kiadványaiban és különlenyomatban 1906-ban Szt. Pétervárott 1—43. lapon). Ez értekezésben Á. bőven foglalkozik az én munkám első részével; keresztény kifejezéseinkről azonban nem szól. Nem mondja meg, hogy az olyan szavak mint *alamizsna, bérmál, malaszt, parázna, pilis, pokol, pünkösd* stb. honnan, mely nyelvből erednek. Már pedig csak annak lehet helyes ismerete régi szláv jövevényszavainkról, aki a keresztény terminológiát is meg tudja magyarázni. Itt nem lehet holmi ismert szólamokhoz: »megvolt a szó, kiveszett, kiveszhetett, nem jegyezték föl« stb. folyamodni, mert itt m ű n y e l v r ő l van szó, még pedig olyan műnyelvről, amelynek szláv része fejlődéses történetében a nyelvemlékek alapján a IX. századtól a mai napig pontosan ismeretes.

Ásbóth, mint említettem, nem vizsgálja a keresztény műszókat, bár értekezése egyik helyén említi (lásd erről lejjebb), s mert ezt nem teszi, nem állhatnak meg kifejtett nézetei.

E nézetek azonban más szempontból sem állják ki a bírálatot. Ellenkeznek sok olyan dologgal, amit mint pozitív dolgot tudunk részint a magyar, részint pedig a szláv nyelvek hangtörténetéből.

Ebben a Refleksz c. értekezésben Á. azt magyarázza, hogy azok az óbolgár szavak, amelyekben mássalhangzó + *ъ* (*ь*) *r* vagy *ъ* (*ь*) *l* + mássalhangzó volt a szókezdet (szóval az ú. n. *trъt*, *trьt* és *tlъt*, *tlьt* csoport), a magyarba olyan bolgár nyelvjárásból kerültek, amelyben az *r* előtt vagy után egy *ъ* hangzott, tehát egészen úgy, mint a mai keleti bolgár nyelvjárásokban,[1] míg ellenben a *tlъt*, *tlьt*-csoportú szavaknál csak lehetséges, hogy szintén *ъ* hangzott az *l* előtt vagy után. Példákon kifejtve Ásbóth azt állítja, hogy a magyar *barlang*, *borda*, *kormány*, *morotva* stb. egy keleti bolgár nyelvjárásra emlékeztető bolg. *bъrlog*, *bъrda*, *kъrma*, *mrъtva* szavakból valók, s a magyarban először **bërlog*, **bërda*, **kërmány*, **mrëtva* stb. hangalakkal voltak meg, s csak később illeszkedés útján kapták az *o*-t. Az *l*-nél, mint említém, csak lehetőségről beszél Á., s itt a *dolog (dolgot)*, *bolgár*, *csolnak* stb. szavakat egyenesen a bolgár *dъlgъ*, *bъlgare*, *čъlnъkъ* szavakból származtatja, itt tehát *ъ*-nak *o* a megfelelője.

E magyarázatokat elsősorban szláv nyelvtörténeti szempontból nem fogadhatjuk el. Már az is feltűnő, hogy minden *r*, *l*-es szó bolgár, mikor a *megye*, *ragya* alapján eleve is lehetne más is.

De baj, hogy Á. egész elmélete Miletič azon feltevésén épül fel, hogy a *trъt*, *trьt* és *tlъt*, *tlьt*-csoportú szavak már a IX. században hangozhattak úgy, mint ma (vö. Archiv XX. 594—597). A nyelvtörténeti tények pedig ezt mondják: Az ó-bolgár nyelvemlékek első korszakában, a IX., X. században az ó-bolgár nyelvben a *trъt*, *trьt* és a *tlъt*, *tlьt* kétféle eredetű. Ha a szó eredete azt mutatja, hogy a magánhangzó az *r*, *l* után következett, pl. ebben a szóban *krьstъ* > *kërëszt*, amely Χριστός nevéből ered, akkor a IX. században az ó-bolgárban az *r* utáni *ь* még hangzott.[2] Ásbóth csodálkozik azon, hogy az orosz szerkesztésű XIII. századi

[1] E nyelvjárásokat részletesen *Miletič Lj.* írta le, műve címe: »Südslavische Dialektstudien II. Das Ostbulgarische«, Wien 1903.

[2] Hogy ez *ь*-nek mi az értéke, lesz alkalmam nem soká bővebben tárgyalni.

Method-legendából mint fontos adatot a *grъkъ* alakot idézem. Teszem ezt azért, mert a *grъkъ* > *görög* szintén olyan szó, amelyben *r* után volt egy *ъ* az ó-bolgár nyelvben *(graecus: γραῖκοι)* s ezt a pannóniai eredetű s szerintem szláv szövegezésű Method-legenda is igazolja. A másik *trъt, trъt* és *tlъt, tlъt* ellenben az ó-bolgárban *tr̥t, tl̥t* volt; ide olyan esetek tartoznak, ahol ős-szláv nyelvi szempontból *r* és *l* előtt volt az ős-szlávban a magánhangzó. Ide való példa *br̥do* > *borda*, *mr̥tva* > régi magy. *mortva* stb. A *trъt, trъt : tlъt, tlъt* és a *tr̥t, tl̥t* később összeestek, úgyhogy csak *tr̥t, tl̥t* hangalakok maradtak. E *tr̥t, tl̥t*-ból később a XIV—XVI. században a bolgárban, a szerb-horvátban és a szlovénban az *r, l* előtt vagy után újabb félhangzók, illetve teljes hangzók fejlődtek. Amire tehát Á. épít, az a szlávisták túlnyomó részének nézete szerint újabb fejlemény (lásd legújabban Vondrák, Vergl. slav. Gram. 331—332. l.).

Szláv nyelvtörténeti szempontból tehát Á. értekezésének már az alapja sem áll meg. S milyenek aztán az elmélet kedvéért a magyarázatok! Ásbóth szerint pl. a *szerb* szó a bolgár *sъrb* szó átvétele a IX., X. században, s emellett feledi, hogy a *szerb* szót a magyar nyelv épúgy nem ismerte a XVIII. század végéig, mint ahogy nem ismerte a *román* szót se az *oláh* helyett. A magyarok a szerbeket *szerém*-eknek (Schlägli szój.), *rác*oknak nevezték. S Á. mégis azt akarja, hogy mi elhiggyük neki, hogy a m. *szerb* szó is igazolja, hogy a hazai bolgárban a IX. században *sъrb* volt a szó hangzása.

Nem helyeselhetem azonban Á. értekezésének eredményeit magyar nyelvtörténeti szempontból sem. Á. pl. azt tanítja, hogy a magyar *morotva* legrégebben **mrĕtva* volt, ebből lett aztán **mĕrĕtva* és ebből *morotva*. Ez a fejlődés nem volna lehetetlen, csakhogy ezzel szemben a magyar nyelvtörténeti adatok ezt vallják: 1113-tól 1266-ig a szó írott alakja *mortua* (vö. hogy a népnyelvben ma is van *mórta* MTsz.), s ez az alak később a *morotua (marotva, murutua* stb., lásd OklSz., MA., Sambucus) alakkal váltakozva fordul elő az oklevelekben. A magyar nyelvtörténet tehát semmit se tud már a legrégibb időben sem a **mrĕtva, *mĕrĕtva* alakról. S a magyar nyelv törvényeivel nagyon könnyű megmagyarázni a *mortva* > *morotva* > *marotva* alakot egy szláv *mr̥tva* szóból.

A magyar nyelvben ejtéskönnyítő hang nemcsak az *r̥* helyzetében lehet az *o, a,* hanem más helyzetben is. Ott van a régi

magyar *rogya : ragya, morha : marha, bolatin : balatin* (1055-ben), *Balaton, borát : barát, berázda, borázda : barázda* stb. Maga Á. is megengedi ez ejtéskönnyítő hangot a m. *morvány* szónál. A m. *morvány* csakis a tótsággal érintkező palócok közt fordul elő (vö. MTsz.), s bár már a Schlägli és a Besztercei szój.-ekben is előfordul *(moruan)*, közmagyar szó sohase lehetett. A szláv nyelvek közül csakis a tótban van meg, s itt *mrváň* az alakja. Nincs más hátra mint tót jövevénynek tartani a szót s ezt teszi Á. is. Ha azonban egy tót *mŗ*-ból a magyarban *mor-* lehetett a *morvány* szóban, mért ne lehetett azzá a *morva, morotva* szóban is a *mŗ*-szótag. A magy. *morotva*, régibb *mortva* szláv nyelvi *mŗtva*-ból szabályosan megmagyarázható.

Én tehát sok szóban, ahol Á. m a i keleti bolgár nyelvsajátságból (*tr*ъ*t, t*ъ*rt*-ból) magyarázza a magyar szavakat, a nyelvtörténetileg igazolt *tŗt-, tl̥t*-ból indulok ki. Szerintem a régi m. *borlog*, mai *barlang* szláv *bŗlog*-ból, *kormány* szláv *kŗma* szóból eredt stb. Az *l̥*-eknél is szigoruan figyelek a magyar nyelvtörténeti adatokra. Én pl. nem indulok ki a *bolha* alakból, mert az a magy. nyelvtörténetben újabb alak, régi alak csak a *balha* (Beszterc. szój.), ebből lett a *bolha*. S ez a *balha* > *bolha* szláv *bl̥ha*-ból származik (itt az *l̥* eredeti *l*ъ-ból való). Hogy ilyen *l̥*-ból *a* ejtéskönnyítővel alakulhatott az *-al, ol*, arra legjobb példa a mai, első részében szerb eredetű *Vukovár* megye neve. Anonymus »castrum *vlcou*«-nak (olv. *vl̥kov)* írja, későbbi emlékeink *Valkow-, Wolko*-nak (vö. Csánki 2 : 277).

Magyar és szláv nyelvtörténeti szempontból tehát nem helyeslem Á. értekezésének már az alapfelfogását sem. S mennyi következetlenség van azonfelül még benne. Erre két példát hozok fel, az egyik a *morvány*, a másik a *bürü* szó. Itt igazán bebizonyosodik az, hogy »si duo faciunt idem, non est idem«. Á. a *morvány* szót azért, mert csak a palócok nyelvében van meg, igen helyesen tót eredetü szónak magyarázza. Más szláv nyelvben nem is fordul elő a *mŗváň* szó. Ahelyett már most, hogy azon az elvi állásponton állna, hogy ha egy szláv jövevényszó nem közmagyar, hanem csak kis területen járatos tájszó, hogy akkor az illető magyar területtel szomszédos szláv nyelvjárások jönnek elsősorban tekintetbe : ahelyett, ha szlovénekről van szó, ezektől való féltében annyira elkalandozik, hogy a keleti bolgár nyelvjárások legszélső határáig, Dobrudzsa széléig meg se áll. Így van a *bürü* szóval. Már Márton József szótárában (magy.-ném. 1807-ből, 1811-ből)

olvassuk, hogy a *bürü* (M.-nál hosszú *ű*-vel, ugyanígy a Maloveszky-Hartleben-féle szótárban 1827) szó »Vas és Szala Vármegyében« járatos, tehát ott, ahol szlovének is laknak. Márton feljegyzését az újabb gyűjtők megerősítették (vö. MTsz., alak: *börü, bürü).* A *bürü, börü, bürű* tájszó azonban Á. szerint nem a Vas és Szalában lakó szlovének ugyanazt jelentő *brv* szavával függ össze, hanem a keleti bolgár *br*ъ*v*-ból ered, s alakjai szerinte ezek: (kel.) bolg. *br*ъ*v* > m. **brëv, bröv* > **bërëv, *bërövv* > **bërő, *börő* > *bürü.* Ilyen Prokrustes-ágyra emlékeztető módszerrel tele vannak Á. értekezései, de hogy a tudománynak mi haszna van ezekből a feltett alakokból, nem értem. A *bürü*-n kívül e nemben hasonló a *mostoha* is, amely Á. szerint először a magyarban **másteha*-vá, majd **mástaha*-vá, majd **mastoha*-vá, s a már ismert asszimilációval *mostoha*-vá lett az ó-bolg. *mašteha*-ból. A tény pedig ez: nyelvünkben a legrégebbi alak *mozthaha* (Beszterc. szój. olv. *mostaha*), később *mostoha*, még később *mustoha*, *mustuha* (l. NySz., MTsz. és PP [1]). Aki már most tudja a magyar nyelvtörténetből, hogy magyar és idegen nyelvi *a*-ból bizonyos korban a magyarban *o* is lett (vö. *mast: most, Pangrác: Pongrác, csillagni: csillogni* stb. stb.), azt nem téveszti meg Á. magyarázata, amely csak azért iródott, hogy a legbolgárabb szóban megmagyarázza, miért nem hangzik a szó *á*-val.

Hogy a IX., X. századi hazai keresztény bolgárokra áttérhessek, akik Ásbóth szerint oly nagy hatással voltak nyelvünkre, részletesebben kell szólnom a *hörcsög,* régibb magyar *hörcsök* szóról. Ásbóth azt írja, hogy a bolgárban a magyar *hörcsök-hörcsög* szóhoz hasonló hangtestű szó nincsen, de sőt Bulgáriában maga a *hörcsök* állat sincs meg. S azért *hörcsök* szavunk mégis bolgár eredetű, még pedig egy ki nem mutatott IX., X. századi magyarországi bolgár *χ*ъ*puьkъ*-ből való. Hát ez hogy lehetséges? Á. szerint úgy, hogy fel kell tenni, hogy a szlávok őshazájában a *hörcsök* szónak megfelelő *χ*ъ*puьkъ* a bolgárban is meglehetett, azok a bolgárok ugyanis, akik hazánkban telepedtek le, kivándorolván az ős-hazából, a szót magukkal hozhatták s a magyar *hörcsök* tanu rá, hogy magukkal is hozták. Már a régiek is azt mondták, hogy »a posse ad esse non valet conclusio«. Nekünk is a lehetőségeknél többet bizonyítanak a tények, a tény pedig az, hogy se a bolgár nyelvben, se pedig Bulgáriában nincs meg se a szó, se pedig az állat. Nem is jöhetett tehát onnan a szó.

S miért mind ez a lehetőség, ez a sok feltevés Á. részéről? Azért, hogy így annál jobban lehessen érvelni az én, a szavak földrajzi elterjedését is figyelembe vevő magyarázatom ellen.

Én ugyanis nyelvészeti kutatásaimban mindig elsősorban a hangmegfelelések szabályosságára vetem a legnagyobb súlyt; hangsúlyoztam ezt sokszor kutatásaimban. Azonban állítom, hogy a helyes hangtani megállapítások sohase ellenkezhetnek egyéb tárgyi, történeti ismereteinkkel. Már pedig Á. tanításai ezekkel a legnagyobb ellentétben vannak. »Refleksz...« c. értekezésében csak utal a keresztény kifejezésekre (18. lap, ahol a *szerda, csütörtök, péntek, szombat* szavakról szól), azonban aligha tart róluk mást, mint azt, hogy bolgárok. Egy másik értekezésében azonban bőven szól a kereszténységről. Ez az értekezése 1903-ban jelent meg az orosz tud. Akadémia Izvjestija-inak VII. kötetében (4. rész 246—320 és különleny.), címe: »Néhány megjegyzés Jagič V. J. Zur Entstehungsgeschichte der kirchenslavischen Sprache« c. munkájára«. Az értekezés akkor készült, mikor Á. még nem ismerte az én, keresztény terminológiánk eredetéről való nézetemet. Á. ez értekezésének ide tartozó pontjai ezek:

a) A magyar nyelv azon sajátsága, hogy a lat. *ge, gi* helyén *gye*-t, *gyi*-t mond (vö. *angyal, Egyiptom, evangyeliom* stb.), nem velencevidéki olasz, mint Volf György tanította, hanem réto-román eredetű.

b) Ezt bizonyítja a magyar *angyal* szó is, amely nem lehet szláv, nem lehet ó-bolgár, két okból: *α)* Az ó-bolgárban a magy. *gy* helyén a szóban *ǵ* hang áll, *β)* az ó-bolgár *a* hangnak a magyarban *á* a megfelelője.

c) Hazánkban — *Pest* városának neve a tanubizonyság rá — a honfoglalás idején a Duna-Tisza közt s Tiszántúl Erdély felé bolgárok laktak, akiknek a nyelvéből való a magyar nyelv keresztény műszavainak szláv része.

E tanításban ismét nagyon sok a nyelvtörténeti és egyéb tévedés. Az ó-bolgár glagolita emlékek a »angyal« szóban levő *gy* helyén egy ma már nem használatos jegyet írnak; ezt írják minden olyan gör. eredetű szóban, amely gör. szóban *-γε (γι)* fordul elő. Ezt a glagolita jegyet Safarik *-ď*-nek (tehát ó-bolg. *ànggyelъ*), Jagić *ǧ*-nek (tehát *ànǧelъ*), Vondrák *j*-nek olvassa (tehát *anjelъ*). Hogy ez a jegy *j*, arra bizonyíték, hogy a legrégibb horvát glagolita emlékekben is *j*-t jelent. S a gör. eredet is erre mutat (vö. Archiv. XIX. 176—177, Vondrák, Altk. Gram. 25). Ha már most a gör. *γε* (= je)-vel

fel lehetett írni a magy. *gyarmat* stb. szavakat (lásd művemben részletesen), mért ne lehetett volna ezt a latin *g*-vel megtenni, amely *e*, *i* előtt a vulg. kiejtésben szintén *j*-nek hangzott. Nem helyeslem Á. azon nézetét sem, mely szerint a bolgár *a*-nak nyelvünkben mindig meg kellett nyúlnia; hát ott van a *mostoha*, melynek *o*-ja előbbi *ă*-ból való; s viszont ott vannak latin-olasz-német eredetű szavakban *a* ~ *á* megfeleléseink; ott van pl. *ángolna* (PP[1], Kreszn.), *ámpolna* (PPB. 1767, Kreszn.; van *ompolna* is PP[1]: ampulla alatt), *ánti-krisztus* stb. Ha mi a jelenségeket egy-egy szón, s nem a magyar nyelvtörténet keretében vizsgáljuk, olyan eredményekhez jutunk, mint Á. Az *a* alapján az *angyal* épúgy lehet szláv, mint román eredetű.

De nem vizsgálja Á. román nyelvészeti alapon a lat. *ge*, *gi* történetét sem. Nem mondja meg, mi X., XI. századi jelenség, mi későbbi. Biztos nyelvtörténeti adataink vannak, hogy pl. Velencében a XI., XII. században a lat. *ge (gi)*, *ce (ci)* szótagot *ze*, *zi*-nek, *sze*, *szi*-nek ejtették. Az egyik adat egy velencei latin krónikában van, s így hangzik: »ante ianuam aecclesiae sancti *Serzi*«; itt *Serzi* S e r*gii* helyett áll (vö. Pertz, MS. 55. VII. 43.); a másik adat Kézaiban van, aki ezt írja (ed. M. Fk. 12. §): »insula... Venetica lingua Vecca *Venesia*...«, (l. MNyelv 2 : 214.) Figyelmen kívül hagyja Á. azt a közönséges jelenséget is, hogy amilyen változások a román nyelvekben a lat. *ge (gi)*-t érték, ugyanazok érték a lat. *j*-t és *di*-t is, mert a lingua rusticaban a lat. *ge*-t *je*-nek ejtették egykor. Mért nincs már most pl. *Jézus* helyett nyelvünkben *Gyézus* stb.?

Ilyen nyelvtörténeti tévedésekkel tele van ez az értekezés is, de ezekről bővebben most nem szólok, mert a legfontosabbal, a Duna-Tisza közti, továbbá tiszántúli, esetleg erdélyi k e r e s z t é n y bolgárokkal akarok kissé részletesebben foglalkozni.

Hol van arra — Ásbóth elméletén kívül — bizonyíték, hogy a mondott vidékeken a IX., X., XI. században k e r e s z t é n y bolgárok laktak? Felelet: Sehol. A históriai kútfők ezt mondják:

a) A csanádi egyházmegyében szent Gellért t é r í t e t t, s e térítő munkájában segítő társakra volt szüksége. Miért van már most a Vita S. Gerardi-ban az, hogy szent Gellért a neki küldött tíz barát közül csak azokat használhatta, akik m a g y a r u l is tudtak? (Vö. Vita S. Gerardi 12. §, Endlicher 219). A V. S. Gerardi világosan vallja, hogy a csanádi egyházmegyében a XI. században magyar nyelvű nép lakott.

b) A Tisza-mentén a Hajduságban a XI. században izmaeliták laktak, akik legelső királyaink törvényei szerint nem keresztények, hanem mohamedánok voltak.

c) A Duna-Tisza köze, amely Constantinos Porphyr. szerint a X. században »kereszteletlen« terület, települő helye lesz a kúnoknak, pedig ez lehetetlen volna, ha itt oly sok bolgár lakott volna.

d) A bolgár bevándorlások is a keresztény bolgár lakosság ellen szólanak. Pestet Anonymus szerint Taksony idejében izmaelita bolgár telepesek alapítják (Anony. 57. §) s a honfoglalás idején Bulgáriából bevándorolt szlávok vannak Munkács környékén (vö. Anon. 12. §. és Karácsonyi, Századok 1901: 1052. lap; ugyane szerzőtől olvasd »Szent László és Biharmegye benépesítése« c. értekezését, megjelent a »Tiszántúl« 1905 június 29. számában).

e) Erdélyről, Hierotheusról nem szólok, mert hisz az ő X. századi kísérlete, ha ugyan hiteles a róla szóló értesítés, nem alkalmas arra, hogy innen származtassuk azokat a térítőket, akik a magyarokat a X. század végén és a XI. legelején a kereszténységnek megnyerték. Két dolgot azonban nem hallgathatok el; az egyik, hogy Erdélybe a XI., XII., XIII. század folyamán betelepednek a ma ott lakó népek, t. i. az oláhok és a szászok. A másik: Erdélynek azon helynevei (részletesen írtam róluk a MNyelv II. évfolyamában), melyek a honfoglalás előtt is megvoltak Erdélyben s melyeket régebben szlávoknak tartottak. Ezek a helynevek Schullerus A. cikke szerint (lásd Nyelvtudomány 1:49; ugyanígy a Korrespondenzblatt-ban), aki itt Ásbóth szóbeli közlésére hivatkozik, nem szlávok s nem szláv közvetítések.

Ahol már most annyi üres hely van a XI., XII. században, hogyan képzelhető ott olyan erős, hódítani kész kereszténység a X. században. Hiszen a cölöplakók kora nem a X. század, már pedig Ásbóth keresztény bolgárainak csakis az ecsedi lápon és a békésmegyei Sárréten kellett lakniok, mert egyedül ezeknek a területeknek a X. századi lakosait nem ismerjük.

Asbóth legújabb tanítása tehát ellenkezik pozitív történeti ismereteinkkel is. Egy oly nehéz kérdésben, amilyen a magyaroknak kereszténységre térése, minden mozzanatot figyelembe kell vennünk, a hangtani törvényeket is, meg egyebeket is. Itt nagy súlyt kell vetni a szavaknak jelentésére és geográfiájára, melyből Ásbóth hajlandó gúnyt űzni. Az *apáca*, *apát* közönséges szláv eredetű szavak, de azért 860-tól 1907-ig soha gör. kel. bolgár,

orosz, szerb papot, női szerzetest nem híttak, címeztek *opat*-nak, *opatica*-nak. A jelentés is fontos, mert ha kimutatjuk, hogy ezer éven át a *malaszt*-nak csak a római kath. szláv egyházban volt *milostь* a neve, ellenben a gör. kel. szlávoknál mindég *blagodětь*-nak, *blagodatь*-nak mondták, hát hiába való az összes szótári készség, amely a l e h e t ő s é g e t bizonyítgatja, nem segít azon a tényen, hogy a m. *malaszt* katholikus szláv kifejezés. Minden műnyelvi kifejezésnél szigorúan ki kell mutatni az átadó nyelvben levő műnyelvi használatot is. A m. *poroszló* szónál pl. ki kell mutatnunk, hogy hol jelenti a szláv *pristav* ugyanazt a jogi funkciót a XI., XII. században, amit az ugyane korbeli m. *poroszló*.

És aztán egyéb jelenségeket is figyelembe kell vennünk. Pl. nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a katholikus szlávság latin-olasz eredetü szavai közt vannak olyanok is, ahol a lat. *s, ss* helyén *š, ž* van akárcsak a magyarban. Figyelembe kell vennünk, hogy a lat. *missa (: mise)* már a legrégibb időben is a róm. kath. szláv nyelvekben *š*-sel hangzott, így hangzott az ó-horv. *mьša* (mai *maša, meša* és újabban *misa*), az ó-cseh **mьša* (mai *mše*) stb. (l. részletesen müvemben az illető helyeket). Nem hallgathatjuk el, hogy az ó-csehben egykor *Ježuš*-t mondtak, mert különben a mai csehben nem lehetne *Ježiš*, és így tovább. A magy. *kámzsa* szóban is a latin-olasz *ce* helyén (*camice) zsa* van a magyarban. Aki tudja, hogy a horvátban *kalež* (kehely) a *calice*-ből ered, az ó-cseh **komža*, mai cseh *komže* (kámzsa) a *camice*-ből, róm. kath. szláv *križь* a lat. ol. *cruce*-ból (nyelvj. *crůže*-), az a magy. *kámzsa*-beli megfelelést nem fogja elszigetelni a többi róm. kath. alakoktól.

Ásbóth, aki a *gy*-ézést réto-románnak, az *š*-ezést pedig — úgy látszik, mert határozottan nem nyilatkozik róla — velencei-velencésnek tartja, nem vizsgálja ily széles alapon a kérdéseket. pedig a keresztény terminológiánál így kell eljárni, mert hiszen a róm. kath. szláv népeknek épúgy hivatalos nyelve volt a latin, mint nekünk. Ennek a hivatalos nyelvnek voltak közös kiejtési sajátságai, amelyek bizonyos korokban a cseheknél, lengyeleknél, szlovéneknél, horvátoknál épúgy megvoltak mint minálunk. Az *š*-ejtésre vonatkozó szabályok azonban kivétel nélküliek sohasem voltak. Magyarul *árboc, gadóc* a latin *arbos, gadus* szavakból sohase fejlődött volna, ha előbb nem lett volna a magyarban *árbosz, gadósz* ejtés. Sohase hangzott a mai *persze, Krisztus* és annyi más szó, melyekről lesz még alkalman írni, *perse, Kristus*-nak.

S mert tehát Á. nem ily széles alapra állította kutatásait, nem is juthatott megnyugtató, elfogadható eredményre. Az ő Tisza menti bolgárai egyszer olyan nyelvet beszélnek amely a mai bolgár nyelvjárások közül a nyugatiakhoz hasonlít (vö. Archiv 22:486), másszor olyat, amely a keletiekre (vö. Refleksz 39) emlékeztet. Csodálom, hogy a teljesség kedvéért ki nem mutatott még macedóniai-bolgár sajátságokat is, pedig alkalma lett volna a m. *csésze:* egyh. szláv *čaša* szó tárgyalásakor, mert ennek van szabályos macedón-bolgár *čäša* nyelvjárási alakja is (vö. Oblak, Maced. Studien 28). Legalább a bolgár nyelvjárások mai sajátságai mind meglettek volna nálunk már a IX., X. században.

De nem folytatom tovább: Tudom, hogy e tárgyban ez nem utolsó irásom, de tudom azt is, hogy Ásbóth keresztény kifejezéseinket tárgyaló mostani elmélete ugyanabban a sorsban fog részesülni, amiben részesült az ő régi cseh elmélete. S hogy ez így lesz, arra biztató az, hogy elméletemmel nem állok egyedül, a szláv tudomány nesztora, Jagič V., mikor 1901-ben elméletemet levélben előtte kifejtettem, hozzám intézett válaszában ezt írta: »Gewiss sind Sie auf dem richtigen Wege, wenn Sie sich nicht in bisheriger Weise damit begnügen, die Gleichung *malaszt* = *milostь* aufzustellen, sondern die Bedeutungsunterschiede heranziehen... Im Ganzen scheint mir schon nach den wenigen Proben, die Sie mir mitteilen, sehr naheliegend der Gedanke, dass die Magyaren wirklich vieles durch das Kroatische[1] Medium bezogen haben. Die Ausdrücke *pokol*, *parázna*, *húsvét* scheinen wirklich dafür zu sprechen« (1901. okt. 7).

Melich János.

KAZSUI BORBÁLA ELISMERVÉNYE.

— 1518—1523 közötti időből.[2] —

A Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadásában legrégibb nyelvemlékeinkről megjelent rövid jegyzékemben[3] a 81. szám alatt ismertettem volt a Nemzeti Múzeumnak *Kasznai Borbála elismervénye*

[1] Mai értelemben, én régi értelemben *slowenisch*-t írtam.

[2] A nyelvemlék történeti vonatkozásait illetőleg Csánki Dezső, Fejérpataky László és Karácsonyi János történettudósainknak tartozom köszönettel. *Z. Gy.*

[3] Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig. A legrégibb magyar nyelvemlékek rövid ismertetése. Budapest, 1905. Ára 40 fillér. (Különnyomat a Magyar Nyelv 1905-iki évfolyamából.)